

Сай І. В.,

викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ГОМЕРІВСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ (НА ОСНОВІ ПОЕМ «ІЛІАДА» Й «ОДИССЕЯ»)

Анотація. У статті подано аналіз гомерівських фразеологізмів на матеріалі «Іліади» та «Одіссеї» Гомера, досліджено найпоширеніші з них, проведено їх семантичну класифікацію.

Ключові слова: фразеологізм, сталий вираз, Гомер, «Іліада», «Одіссея».

Постановка проблеми. На відміну від світового мовознавства, у якому відносно часто можна зустріти праці, присвячені дослідженню творів класичної літератури та давньогрецького епосу зокрема (М.Е. Грабар-Пассек, Н.Л. Сахарний, І.В. Шталь, С.П. Маркиш), у мовознавстві вітчизняному такі праці зустрічаються вкрай рідко. Однак аналіз таких робіт усе ще залишається актуальним, оскільки ця історична епоха й досі має значний вплив на багато сучасних мов.

Метою статті є семантичний аналіз Гомерівських фразеологізмів, виявлених у текстах поем «Іліада» та «Одіссея», а також деяких із тих, що були утворені згодом, використавши як основу вищезгадані твори.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ході дослідження було виділено близько двадцяти фразеологізмів, більш детальний аналіз найцікавіших і найпоширеніших із них подається нижче.

Уважаємо за доцільне розпочати наш виклад із фрази **ἔπειτα πτερόεντα** «крилаті слова» чи «крилаті вислови», яка часто, будучи синонімічною із терміном «фразеологізм», бере свій початок власне з Гомерівської мови. У розглянутих нами поемах, вона зустрічається неодноразово:

καὶ μιν φωνήσας ἔπειτα πτερόεντα προσήδα (Od 1, 122; Ill 8, 101).

καὶ μιν φωνήσας ἔπειτα πτερόεντα προσήδα (Od 5, 117; Od 8, 442).

І, промовляючи, з словом до нього звернувся крилатим [2, с. 38].

ἀρχὸν δ' ἰστάμενος ἔπειτα πτερόεντα προσήδα (Od 4, 25).

Став біля нього близьенько і слово мовив крилате [2, с. 88].

ἀρχὴ παρισταμένη ἔπειτα πτερόεντα προσήδα (Od 10, 377).

Близько тоді підійшла й промовила слово крилате [2, с. 225].

Автор називав слова крилатими, оскільки, на його думку, з уст мовця вони немовби летіли до вух слухача, і наділяв ними як давньогрецьких богів та героїв, так і простих слуг і помічників. У наші ж дні таким терміном позначаємо короткі цитати з літературних джерел, вислови історичних постатей, зокрема культурних і політичних діячів.

Цей фразеологізм – один із тих небагатьох, які були самостійно сформульовані Гомером, тобто мали свій точний мовний відповідник у мові давньогрецькій, тоді як більшість інших виникали, як правило, унаслідок якихось дій чи вчинків, описаних у поемі, були сформульовані дещо згодом.

Аналізуючи гомерівський епос, неможливо не помітити, що надзвичайно багато гомерівських фразеологізмів тісно пов'язані з використанням різних типів власних назв. Сюди,

скажімо, зарахуємо вислови «тканина («полотно») Пенелопи» та «робота Пенелопи», які виникли завдяки Гомерівській поемі «Одіссея», у якій описується дружина Одиссея, Пенелопа, яка впродовж багаторічної розлуки з чоловіком, залишаючись йому вірною, відхиляла численні залицяння женихів, відкладаючи новий шлюб до того дня, коли вона закінчить поховальне покривало для свого свекра, старого Лаерта. Увесь день вона проводила за ткацтвом, а вночі розпускала наткане за день, щоб уранці знову взятися за роботу. Опис цього процесу віднаходимо в другій пісні твору:

ἔνθα καὶ ἡματιῇ μὲν ὑφαίνεσκεν μέγαν ἰστόν,

νύκτας δ' ἀλλύεσκεν, ἐπὴν δαΐδας παραθεῖτο.

ὧς τρίτες μὲν ἔληθε δόλω καὶ ἐπειθεν Ἀχαιοῦσ (Od 2, 104–106).

З того часу вона ткала у день полотнину велику

Й потім, при факельнім світлі, її уночі розпускала.

Цілих три роки вона лукавством морочить ахеїв [2, с. 54].

У наші дні вираз «тканина Пенелопи» використовується на позначення процесу витонченого хитрування, а фразеологізм «робота Пенелопи» («Пенелопина робота») означає нескінченну безперспективну роботу.

Ім'я головного персонажа поеми «Одіссея» Одиссея (*ὁ Ὀδυσσεύς*) дало назву самій поемі, а та, у свою чергу, широко увійшла в повсякденний мовний ужиток, ставши іменником на позначення багаторічних виснажливих мандрів і поневірянь, а згодом і просто на позначення пригод і подорожей.

Із власною назвою, зокрема з ім'ям, пов'язуємо й такі утворення, як «ментор» і «менторський тон». Ментор (*ὁ Μέντωρ*) був ровесником і найближчим другом Одиссея на Ітаці, якому той, вирушаючи в мандри, залишив турботу про свій дім і сім'ю:

ἦ τοι ὦ γ' ὧς εἶπὸν κατ' ἄρ' ἔξετο, τοῖσι δ' ἀνέστη

Μέντωρ, ὃς ῥ' Ὀδυσῆος ἀμύμονος ἦεν ἑταῖρος,

καὶ οἱ ἰὼν ἐν νηυσὶν ἐπέτρεπεν οἶκον ἅπαντα,

πέιθεσθαί τε γέροντι καὶ ἐμπεδα πάντα φυλάσσειν (Od 2, 224–224).

Так він промовив та сів; з присутніх підвівся натомість

Ментор, – товаришем був бездоганному він Одиссею,

Той, відпливавши на суднах, увесь йому дім свій довірив,

Слухав старого звелів і добра пильнувати ретельно [2, с. 58].

Саме тому, «ментор» – це авторитетний наставник, проводир юнацтва, а «менторський тон» – це тон суворий і повчальний.

Менш відомий широкому загалу вислів «бідний, як Ір» теж сягає своїми витокami «Одіссеї», у вісімнадцятій пісні якої автор розповідає про бій між Одиссеєм і жабраком-волоцюгою Арнеєм, якого іронічно називали Іром (від імені вісниць богів Іриди):

~ Ἦλθε δ' ἐπὶ πτωχὸς πανδήμιος, ὃς κατὰ ἕστυ

πτωχεύεσκ' Ἰθάκης, μετὰ δ' ἔπρεπε γαστέρι μάρμη

ἄζηχες φαγόμεν καὶ πῖμεν: οὐδὲ οἱ ἦν ἴς

οὐδὲ βίη, εἶδος δὲ μάλα μέγας ἦν ὀράσασθαι.

*Ἀρναῖος δ' ὄνομ' ἔσκε: τὸ γὰρ θέτο πότνια μήτηρ
ἐκ γενετής: Ἴρον δὲ νέοι κίκλησκον ἅπαντες* (Od 18, 1–6).

В двері ввійшов жебрак всім відомий. Ітакою-містом
Скрізь він по жебрах блукав, а черево мав ненаситне,
Їсти і пити був завжди готовий. Сили і моці
В ньому, проте не було, хоч на вигляд він був величезний.
Звався Арнеєм. Його від народження мати поважна
Так називала. Та молодь уся його кликала Іром [2, с. 380].

Надзвичайно відомий фразеологізм «Ахіллесова п'ята»
дійшов до нас завдяки оспіваному в «Іліаді» герою Ахіллу,
історію народження та загартовування якого ми дізнаємося з
післягомерівського міфу, переданого римським письменником
Гігіном. Цим вислів використовують, коли йдеться про слабке
чи вразливе місце чого чи кого-небудь.

Вислів «між Сциллою та Харібдою» теж пов'язаний зі сфе-
рою власних назв, однак їх можна трактувати двояко: як власні
імена дванадцятилапого шестиголового чудовиська та злої во-
дяної богині, яка топила мореплавців у страшних водяних ви-
раха, і як географічні назви на позначення скель на протилежних
берегах Мессінської протоки:

*ἡμεῖς μὲν στενωπὸν ἀνεπλόμεν ῥοδώντες:
ἐνθεν γὰρ Σκύλλη, ἐτέρωθι δὲ διὰ Χάρυβδις
δεινὸν ἀνερρύβδησε θαλάσσης ἄλμυρὸν ὕδωρ* (Od 12, 234–236).

З стогоном так і плачем ми вузьку пропливали протоку, –
Сцилла-бо там по один бік, по другий – божиста Харібда
Грізно ковтала із моря глибокого воду солону [2, с. 267–268].

У сучасній мові вираз «опинитися між Сциллою та Хари-
бдою» означає опинитися поміж двох небезпек чи між двох
ворожих сторін, а його більш уживаним відповідником є фразе-
ологізм «опинитися між двох вогнів».

Із географічною назвою, згаданою Гомером у другій пісні
«Іліади», пов'язаний і фразеологізм «Аркадія» та його варіації
«аркадська ідилія» й «аркадські пастушки»:

οἱ δ' ἔχον Ἀρκαδίην ὑπὸ Κυλλήνης ὄρος αἰπύ (III 2, 603).

Тих, хто в Аркаді жив, під узгір'ям Кіллени високим [3].

У часи Гомерівської Греції Аркадією називалася внутрішня
ділянка півострова Пелопоннес, заселена пастухами та земле-
робами, які славилися своїми чесними звичаями й гостинністю.
У більш пізній період Аркадія стала символом райської країни,
яка живе щасливо і спокійно, а «аркадськими пастушками» іро-
нічно називали людей, які вели безтурботне життя, необтяжене
жодними обов'язками.

До групи фразеологізмів, пов'язаних із власними назвами,
зараховуємо й вираз «Троянський кінь» і його відповідник-варі-
ацію «дари данайців». Випадок, який описує падіння Трої,
майстерно змальований автором у восьмій пісні «Одіссеї»:

*ἀλλ' ἄγε δὴ μετάβηθι καὶ Ἴππον κόσμον ἄεισον
δοῦρατέου, τὸν Ἐπειὸς ἐποίησεν σὺν Ἀθήνῃ,
ὃν ποτ' ἐς ἀκρόπολιν δόλον ἦγαγε δῖος Ὀδυσσεὺς
ἀνδρῶν ἐμπλήσας, οἱ Ἴλιον ἐξάλαπαζαν* (Od 8, 492–495).

Отже, про те заспівай, як Еней із Афіною разом
Під Іліоном коня дерев'яного постать зробили,
Як його хитро в акрополь увів Одіссеї богорівний,
Воїв сховавши в коневі, що Трою після зруйнували
[2, с. 182–183].

*ἦειδεν δ' ὡς ἄστυ διέπραθον νῆες Ἀχαιῶν
ἱπτόθεν ἐκχύμενοι, κοῖλον λόχον ἐκπρόλιπόντες* (Od 8, 514–515).

Далі співав, як ахеїв сини Іліон руйнували,
З схованки ринувши враз і порожнім коня залишився
[2, с. 183].

Фразеологізм «нектар та амброзія» теж неодноразово
зустрічається на сторінках Гомерівської «Одіссеї»:

*ὡς ἄρα φωνήσασα θεὰ παρέθηκε τράπεζαν
ἀμβροσίης πλήσασα, κέρασσε δὲ νέκταρ ἐρυθρόν* (Od 5, 92–93).

Мовивши це, богиня поставила стіл перед гостем,
Повний амбросій, червоний нектар із водою змішала [2, с. 122].

*αὐτὴ δ' ἀντίον ἴξεν Ὀδυσσεὺς θεῖοιο,
τῇ δὲ παρ' ἀμβροσίην δμοῖαι καὶ νέκταρ ἔθηκαν* (Od 5, 198–199).

Поряд сідає й сама з божистим вона Одіссеєм,
Вносять амбросію їм із нектаром солодким служниці [2, с. 125].

ἀλλὰ τὸδ' ἀμβροσίης καὶ νέκταρός ἐστιν ἀπορρώξ. (Od, 9, 359).

Це незрівнянне вино, це нектар, це Амброзія справжня!
[2, с. 202].

У давній Греції нектар та амброзія слугували, відповідно,
назвами напою та їжі богів, які дарували їм безсмертя, у пе-
реносному ж значенні використовуємо їх для позначення над-
звичайно вишуканої страви чи напою, рідше для вираження
найвищого ступеня насолоди.

Виникнення фразеологізму «солодкий дим вітчизни» пов'я-
зане з першою піснею Гомерівської «Одіссеї», у якій головний
герой готовий обміняти своє життя на лише один погляд на рід-
ну землю й дим, що здіймається над нею:

*... .. αὐτὰρ Ὀδυσσεύς,
ἰέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρώσκοντα νοῆσαι
ἦς γαίης, θανέειν ἱμείρεται.* (Od 1, 57–59).

..... Одіссеї же невтішно

Прагне узріти хоч дим, що над рідним підноситься краєм,
Потім і смерти готовий [2, с. 35].

Висновки. Як бачимо з викладеного вище матеріалу, най-
численнішою виявилася група фразеологізмів, виникнення
яких пов'язане з використанням власних назв, зокрема імен.
Такий стан речей можна пояснити ідейним змістом гомерів-
ського епосу, у центрі якого знаходиться проста людина з усім,
що її оточує. Вона не лише головний персонаж, а й рушійна
сила, здатна змінити все своїми вчинками та силою духу.

Література:

1. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь (препринт V-го издания 1899 г.) / А.Д. Вейсман. – М., 1991. – 1371 с.
2. Гомер. Одіссея / Гомер; переклад із старогрецької, примітки, слов-
ник імен і назв Бориса Тена; передмова К. С. Забарилы; худож.-о-
формлювачі Б.П. Бублик, С.І. Правдюк. – Х.: Фоліо, 2008. – 574 с.
3. Гомер. Іліада / Гомер; переклад Бориса Тена [Електронний ресурс]. –
Режим доступу : URL: http://ae-lib.org.ua/texts/homer_iliad_ua.htm.
4. Arthurus Ludwich. Homeri Carmina. Recensuit et selecta lectionis
varietate instruit. Pars Prior. Ilias. V. I, MDCCCCII // Reprinted
photographically by the permission of B. G. Teubner Verlagsgesellschaft,
Leibzig // Εκδόσει Δημ. Ν. Παδύμα
5. Homer. Odyssey / Homer [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
URL:<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0135%3Abook%3D1%3Acard%3D1>.

Сай И. В. К вопросу о семантическом аспекте гомеровских фразеологизмов (на материале поэм «Илиада» и «Одиссея»)

Аннотация. В статье представлен анализ гомеровских фразеологизмов на основании материала «Илиады» и «Одиссеи» Гомера, исследованы наиболее распространенные из них, произведена их семантическая классификация.

Ключевые слова: фразеологизм, устойчивое выражение, Гомер, «Илиада», «Одиссея».

Say I. To the Problem of Semantic Aspect of Homer Phraseologisms (on the Basis of “Iliad” and “Odyssey”)

Summary. The article is dedicated to the analysis of Homer phraseologisms based on Homer’s “Iliad” and “Odyssey”. It focuses on the most wide-spread of them and their semantic classification.

Key words: phraseologism, set expression, Homer, “Iliad”, “Odyssey”.